

SOTANG : सोताङ

[Yearly Peer Reviewed Journal]

ISSN: 2676-1440

Year 4, Volume 4, Issue 1, June 2023

Published by Sotang Public Campus

अनुसन्धानात्मक लेखन र भाषाशिक्षणका बिच सम्बन्ध

शक्तिराज नेपाल

उपप्राध्यापक, त्रि.वि., महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल

Article History : Submitted 16 June 2022; Reviewed 13 July 2022; Accepted 25 Aug. 2022

Author : Shakti Raj Nepal (Lecturer)

Email: snepal758@gmail.com

DOI:

लेखसार

स्तरीय लेखाइ सिपको विकास गर्ने उद्देश्यले भाषाशिक्षणमा विभिन्न खालका लेखाइका अभ्यास गरिन्छ । उक्त लेखाइ सिपका गतिविधिहरूमध्ये अनुसन्धानात्मक लेखाइलाई लेखाइ सिपको उत्तरवर्ती चरणको क्रियाकलापका रूपमा लिइएको छ । यस लेखमा अनुसन्धानात्मक लेखन र भाषाशिक्षण बिचको सम्बन्धलाई मुख्य विषय बनाइएको छ । अनुसन्धानको पाराडाइम वा दर्शनान्तर्गत व्याख्यानवाद नमुना वा आयाम (Interpretivism paradigms) मा आधारित यस लेखमा अनुसन्धानको गुणात्मक पद्धतिलाई अपनाइएको छ । गुणात्मक पद्धतिअन्तर्गत वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक ढाँचाको केन्द्रमा रहेर द्वितीयक सामग्रीका लिखित दस्तावेजका स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरी विश्लेषणात्मक विधिका आधारमा सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण गरिएको छ । अनुसन्धानात्मक लेखन र भाषाशिक्षणका बिचको सम्बन्ध देखाउन अनुसन्धानको परिचय, अनुसन्धानात्मक लेखनको प्रकृति, विशेषता, यसका अन्तर्कथ्य, ढाँचा, भाषाका सिपमध्ये लेखाइ सिपको उत्तरवर्ती चरणको क्रियाकलापका रूपमा प्रस्तुत गरी भाषाशिक्षणसँग अनुसन्धानको सम्बन्ध तथा भाषाको कक्षामा अनुसन्धानको भूमिकालाई विशिष्टीकृत र व्याख्यात्मक शैलीमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस लेखमा विश्वविद्यालय तहका विद्यार्थी तथा विज्ञद्वारा लेखिएको लेखनका रूपमा अभ्यास गरिएको अनुसन्धानात्मक लेखनलाई मानक, स्तरीय, विश्वसनीय तथा वैध र वस्तुपरक लेखनका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । विशुद्ध अनुसन्धानात्मक लेखनभित्र पनि लेखनमा एकरूपता, ढाँचाबद्धता, चुस्तता र व्यवस्थितता जस्ता गुणका आधारमा मात्र यस लेखलाई परिसीमित गरिएको छ । साथै परीक्षाको उत्तर लेखनमा पनि अनुसन्धानात्मक नमुनाका सेटिङ, किनारा छोडाइ, शब्द तथा अनुच्छेद संरचना आदिमा स्तरीय र व्यवस्थित लेखन अभ्यासको विकासका लागि भाषाशिक्षणमा अनुसन्धानात्मक लेखनको अभ्यास निरन्तर गरिरहनुपर्छ भन्ने मान्यता राखिएको छ । भाषाशिक्षणलाई नै स्तरीय सिकाइ उपलब्धिका रूपमा

विकास गर्न अनुसन्धानात्मक संरचनाका लिखित अभिव्यक्तिको अभ्यास गरिरहनुपर्छ भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ । साथमा भाषाशिक्षणका सन्दर्भमा अनुसन्धानात्मक लेखनलाई स्तरीय तथा वैज्ञानिक लेखन सिपका रूपमा अभ्यास गरिने भएकाले यस लेखको उपयोगिता रहेको छ ।

शब्दकुञ्जी : अनुसन्धान, अनुसन्धानात्मक लेखन, एकरूपता, विश्वसनीयता, वैधता, स्तरीयता र भाषाशिक्षण ।

विषयप्रवेश

अनुसन्धान भन्नाले कुनै विषयसँग सम्बन्धित उठेका प्रश्नको क्रमबद्ध, तर्कसम्मत, व्यावहारिक तथा प्रक्रियासम्मत ढङ्गले खोजिएको उत्तरलाई बुझिन्छ । अनुसन्धानात्मक कार्य निश्चित ढाँचाका आधारमा गरिन्छ । कुनै विषयसँग सम्बन्धित नवीन कुराको खोजी तथा नवीन कुराको प्राप्तिका लागि अनुसन्धान गरिने भएकाले अनुसन्धानका लागि तयार पारिएको जिज्ञासा वा प्रश्नका आधारमा प्राज्ञिक उत्तर खोजिन्छ । यसै सन्दर्भमा अनुसन्धानलाई एउटा समस्याको समाधानका लागि गरिने व्यवस्थित खोजीका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ (बन्स, सन् १९९७, पृ. २) । अनुसन्धानले कुनै कुराको व्यवस्थित प्रक्रियालाई जनाउँछ भन्ने कुरामा दुई मत छैन । यसमा विज्ञानका विशिष्ट प्रक्रियाको अवलम्बन गरी नवीन ज्ञानको निर्माणको प्रयास गरिन्छ । कर्लिङ्गरका अनुसार विविध प्रक्रियाहरूका बिचको सम्बन्धका बारे योजनाबद्ध रूपमा बनाइएको व्यवस्थित, प्रयोगात्मक तथा आलोचनात्मक खोजीको योजना नै सामाजिक अनुसन्धान हो (सन् १९८६) । व्यवस्थित रूपमा खोजी गरिने योजनाबद्ध प्रयासलाई अनुसन्धानका रूपमा प्रयोग गर्न थालिएको छ । यसको मतलब कुनै कुराको व्यवस्थित रूपमा गरिने खोजीलाई अनुसन्धानका रूपमा अपनाउन थालिएको हो । अनुसन्धानात्मक प्रश्नका आधारमा खोजिएको उत्तर क्रमबद्ध, प्रामाणिक, तर्कसम्मत तथा वस्तुगत हुन्छ । अनुसन्धान ढाँचाले स्पष्ट पारेका अनुसन्धानका विधिहरूको प्रयोगले अनुसन्धान प्रश्नको जवाफ खोजी प्रमाणस्वरूप तथ्यको सङ्कलन गरिन्छ । भाषाशिक्षणका सन्दर्भमा तथ्यका आधारमा जवाफ वा उत्तर खोजिने भएकाले अनुसन्धानात्मक उत्तर बढी विश्वसनीय, प्रामाणिक, वैज्ञानिक र प्राज्ञिक प्रकृतिको बन्दछ । अनुसन्धानात्मक उत्तरले उत्तरहरूको विकल्प खोजिरहेको हुन्छ । अनुसन्धानात्मक उत्तर स्थायी प्रकृतिको हुँदैन किनकि यसमा खोजिएका उत्तरहरूको पनि प्रामाणिक खोजी गरिन्छ । यसमा तथ्यहरूको पनि प्रामाणिक तथ्यको खोजी गरिन्छ । प्रस्तुत गरिएका उदाहरणको पनि वस्तुगत तथा अनुसन्धानात्मक औचित्य खोजिन्छ । प्राथमिक सामग्रीको पनि परीक्षण, पुनःपरीक्षण तथा प्रमाणीकरण गरिन्छ । द्वितीयक सामग्रीको त बहुआयामिक परीक्षण, प्रयोग र मूल्याङ्कनसमेत गरी तथ्यहरूको निष्कर्ष निकालिन्छ । सोही तथ्यहरूबाट प्राप्त निष्कर्षहरूको पनि निष्कर्ष खोज्ने काम अनुसन्धानमा हुन्छ । यसबाट कुनै विषयको पुष्टि, पुनर्पुष्टि तथा पुनर्प्रमाणीकरण समेत हुने भएकाले यस्तो कार्यलाई ज्ञान प्राप्ति तथा निर्माणको नवीन तथा पुनर्प्रक्रियाका रूपमा लिइन्छ । कुनै विषयको राम्रो विश्लेषण गर्नु र नयाँ कुरा पत्ता लगाउनु भन्ने ज्ञानप्राप्तिको प्रक्रियाका रूपमा लिइन्छ (बन्धु, २०७५, पृ.१-३) । ज्ञानार्जनको सर्वोच्च र विश्वसनीय प्रक्रियाका रूपमा लिइने भएकाले अनुसन्धानलाई अभ्यासात्मक प्रक्रियाका रूपमा लिइने थालिएको छ ।

अनुसन्धानात्मक लेखनले भाषाशिक्षणमा लेखाइको वैज्ञानिक र मानक प्रक्रियालाई बुझाउँछ । हरेक लेखाइहरू मानक र वैज्ञानिक हुँदैनन्, वैज्ञानिक बन्न सक्दैनन्, वैज्ञानिक हुन आवश्यक पर्ने तत्वहरूको आवश्यकता पर्दछ । वैज्ञानिक लेखन हुन वस्तुपरक गुण रहनुपर्ने भएकाले अनुसन्धानात्मक लेखनलाई साधारण लेखनभन्दा भिन्न र स्तरीय, वस्तुपरक, क्रमबद्ध तथा तथ्यपरक लेखनका रूपमा विकास गर्नु आजको आवश्यकता बनेको छ । अनुसन्धानको सामान्य प्रक्रिया अँगाली व्यवस्थित र प्रामाणिक रूपमा तयार पारिएको लेखन नै अनुसन्धानात्मक लेखन हो (लम्साल र खनाल, २०७८, पृ. १०८) । अनुसन्धानात्मक लेखनलाई लेखाइको स्तरीय सिपका रूपमा लिइन्छ । अनुसन्धानात्मक लेखन गर्दा आफूले खोजेको उत्तरको अपेक्षा, अनुमान, अन्तर्सम्बन्ध जस्ता पक्ष र त्यससँग सम्बन्धित तथ्यको खोजी गरिन्छ । त्यसरी खोजिएका प्रमाण, तथ्य, उदाहरण, प्रयोग पक्ष तथा जानकारी वा सूचनाहरूको विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिन्छ । प्राप्त निष्कर्ष र अनुसन्धानात्मक उद्देश्य र अनुसन्धाताको योजनाअनुरूप अपेक्षा गरिएको वा प्रश्नले मागेको उत्तरका बिचमा तादात्म्यता खोजिसकेपछि मात्रै उत्तरलाई वस्तुगत रूप दिइन्छ । त्यो वस्तुगत रूप नै अनुसन्धानात्मक लेखनको अपेक्षा बन्दछ ।

यस लेखमा अनुसन्धानलाई भाषाशिक्षणसँग जोडी लेखाइ सिपको उत्तरवर्ती क्रियाकलापका रूपमा प्रस्तुत गर्ने प्राज्ञिक उद्देश्य राखिएको छ । अनुसन्धानात्मक लेखन र भाषाशिक्षणका बिच कस्तो सम्बन्ध रहन्छ तथा लेखाइमा एकरूपता कायम गरी कसरी वस्तुपरक बनाउन सकिन्छ भनेर अध्ययन गर्नु यस लेखको समस्याकथन रहेको छ र उक्त समस्यालाई प्राज्ञिक ढङ्गले समाधान गरी अनुसन्धानात्मक लेखनलाई भाषाशिक्षणको अभिन्न अङ्गका रूपमा प्रस्तुत गर्नु यस लेखको उद्देश्य रहेका छन् । अतः अनुसन्धानात्मक लेखनलाई भाषाशिक्षणको अभिन्न अङ्गका रूपमा विकास गरी अध्ययन गर्न प्रस्तुत लेखलाई तयार पारिएको छ ।

लेखका उद्देश्यहरू

प्रस्तुत अध्ययनमा अनुसन्धानलाई नै केन्द्रमा राखिएकाले हरेक कुरा अनुसन्धानको व्यवस्थासँग सम्बन्धित छन् । अनुसन्धानात्मक लेखनका विशेषताको पहिचान गरी विश्लेषण गर्नु तथा अनुसन्धानात्मक लेखन र भाषाशिक्षणका बिचको सम्बन्ध देखाउनु यस लेखका उद्देश्यहरू निर्धारण गरिएको छ ।

लेखको परिसीमा

प्रस्तुत अध्ययनलाई विशिष्ट बनाउनका लागि वर्णनात्मक ढाँचाभिन्न पनि परिसीमा तोकिएको छ । अनुसन्धानको परिचय, अनुसन्धानात्मक लेखनको परिचय तथा प्रकृति र विशेषता, यसका अन्तर्कथ्य तथा ढाँचा र अनुशासन, अनुसन्धानात्मक लेखन र भाषाशिक्षणका बिचको सम्बन्ध तथा भूमिकाको व्याख्या विश्लेषणमा मात्र यस अध्ययनीय लेखलाई परिसीमित गरिएको छ ।

लेखको औचित्य

अनुसन्धानसँग सम्बन्धित भएकाले यस लेखले अनुसन्धानको विषयलाई बढी जोड दिन्छ । भाषाशिक्षणको लेखाइ सिपको उत्तरवर्ती क्रियाकलापका रूपमा अनुसन्धानात्मक लेखनलाई प्रस्तुत गरिएकाले

विश्वविद्यालयका विद्यार्थी तथा विज्ञको लेखनको प्रकृति एवम् विशेषताको आँकलन गर्न यस लेखले बढी महत्त्व राख्छ । अनुसन्धानात्मक लेखन भनेको के हो र भाषाशिक्षणसँग यसको कस्तो सम्बन्ध रहन्छ, भाषाको कक्षाकोठामा अनुसन्धानात्मक लेखनको कस्तो भूमिका रहन्छ भनेर अध्ययन गर्ने अध्येता, भाषाशिक्षक, विद्यार्थी तथा अनुसन्धातालाई समेत सहयोग गर्ने भएकाले यस लेखको औचित्य रहेको छ । अनुसन्धानात्मक लेखनलाई लिखित अभिव्यक्तिको स्तरीय शैलीका रूपमा प्रस्तुत गरिएकाले यस लेखलाई लेखनमा एकरूपता र स्तरीयताको विकासका लागि महत्त्वपूर्ण आधारमा रूपमा समेत प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । विश्वविद्यालयको परीक्षाको लेखन प्रणालीलाई अनुसन्धानात्मक ढाँचामा लैजानसमेत मदत पुऱ्याउने भएकाले यस लेखको औचित्य रहेको बुझिन्छ ।

लेखको अध्ययन विधि

प्रस्तुत लेख अनुसन्धानात्मक आयाम वा नमुनामध्ये व्याख्यात्मकवादको आयाम वा मोडेलमा आधारित छ । यसअन्तर्गत लिखित सामग्रीको विश्लेषण गर्ने भएकाले गुणात्मक अनुसन्धान पद्धतिलाई केन्द्रमा राखी वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक ढाँचाको अवलम्बन गरिएको छ । जसमा पुस्तक कार्यका आधारमा द्वितीयक सामग्रीमा आधारित लिखित दस्तावेजका सामग्रीको सङ्कलन गरिएको छ भने विश्लेषणात्मक विधिका आधारमा सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ ।

सामग्रीको व्याख्या तथा विश्लेषण

अनुसन्धानात्मक लेखन

कुनै पनि सिद्धान्तका आधारमा लेखाइलाई व्यवस्थित, वस्तुपरक, ढाँचाबद्ध बनाई समग्रमा एकरूपता निर्माण गरिएको लेखनलाई अनुसन्धानात्मक लेखन भनिन्छ । हरेक प्रस्तुतिलाई तर्कसङ्गत बनाई स्तरीय अभिव्यक्तिको निर्माण गर्नु अनुसन्धानात्मक लेखनको अन्तर्गत हो । तर्कसिद्धान्तका अनेक स्वरूप, जसले तर्कका औपचारिक चरणहरूको संरचना तयार गर्दछ र सामान्यदेखि विशिष्टको क्रमका आधारमा तथा वैध प्रमाणहरूका आधारमा वैध निष्कर्षले नै अनुसन्धानात्मक तर्क बनाउँछ (कोहेन र अन्य, सन् २००७, पृ. १८)। अनुसन्धानात्मक लेखनले कुनै पनि सूचनालाई अन्तिम सूचनाका रूपमा विश्वास गर्दैन किनकि अनुसन्धानका लागि प्रयोग गरिएको सूचनाको प्रामाणिकता र तथ्यपरकताका बारेमा खोजी गरिराखिएको हुन्छ । अनुसन्धानात्मक लेखनका लागि ल्याइएका सूचनाहरूको मूल्याङ्कन, पुनर्मूल्याङ्कन तथा पुनर्निर्माण गरिराखिएको हुन्छ । अनुसन्धाताका हरेक अध्ययनहरूले सूचनाहरूको पुनर्निर्माण गरिरहेका हुन्छन् । तसर्थ अनुसन्धानात्मक लेखनलाई दुईवटा प्रक्रियाका दृष्टिकोणबाट हेरिएको पाइन्छ :

क. सूचना सङ्कलनका लागि भौतिक प्रक्रियाको ढाँचा

ख. अनुसन्धानात्मक उत्तर निर्माणका लागि बन्ने मानसिक प्रक्रियाको ढाँचा

भौतिक प्रक्रियाको ढाँचा भन्नाले यसको संरचना पक्षको ढाँचालाई बुझिन्छ, जसले लेखाइमा एकरूपता ल्याउँछ । मानसिक प्रक्रियाको ढाँचा भन्नाले लेखनका बिचको अन्तर्सम्बन्ध वा विचारहरूका

बिच सम्बन्धलाई बुझिन्छ, जसले लेखाइलाई स्तरीय, व्यवस्थित, विश्वसनीय, सर्वस्वीकृत, वैध तथा प्रामाणिक बनाउँछ । अनुसन्धानात्मक लेखनलाई विज्ञहरूद्वारा लेखिएको लेखका रूपमा पनि प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । यस प्रकारको लेखनमा शीर्षकदेखि नै वैज्ञानिक प्रक्रिया अपनाइएको हुन्छ । यस बारेमा अनानले लेखेका छन् :

यो लेखन सैद्धान्तिक प्रकृतिको हुन्छ । यसमा वस्तुपरकतालाई बढी जोड दिइएको हुन्छ र तथ्य सङ्कलन गरेर प्रमाण तथा वस्तुका आधारमा निष्कर्ष निकालिन्छ तथा तथ्य सङ्कलनका पनि प्रस्ट नियमहरूको अवलम्बन गरिएको हुन्छ । यसमा तथ्य विश्लेषणको पनि नियम अपनाइएको हुन्छ । निष्कर्ष तथ्यको प्रकृतिका आधारमा निर्माण गरिन्छ भावनाका आधारमा होइन । यसले अध्ययनको पुनरावृत्तिलाई प्राथमिकतामा राख्छ किनकि अनुसन्धानमा पुनः खोजीको सिद्धान्तलाई अवलम्बन गरिएको हुन्छ (सन् २०१९, पृ.१८) ।

अनुसन्धानात्मक लेखाइमा मुद्दाको उठान गरिन्छ । उक्त मुद्दाको समाधानका लागि पनि वैज्ञानिक प्रक्रिया अपनाइन्छ । तसर्थ अनुसन्धानात्मक लेखन भनेको कुनै विषयमा उठेका कुराको अन्तिम निर्णय दिनु वा निष्कर्ष निकालिदिनु मात्र होइन यसमाफर्त् विकसित ज्ञान वा सूचना तथा समझदारिताको विकास गर्नु पनि हो । यस प्रकारको लेखनले अनुसन्धानमा विशेष जोड दिन्छ । अन्य विधामा विकास भएका ज्ञानका आयामका आधारमा अनुसन्धाताले आफ्नो ज्ञानको आयाम बनाउँछ (सौँजर्स र अन्य, सन् २००३, पृ. २) । यस प्रकारको लेखनमा बहुविधात्मक सम्बन्ध हुन्छ ।

अनुसन्धानात्मक लेखनको प्रकृति

अनुसन्धानात्मक लेखनमा भौतिक लेखाइका ढाँचा तथा सो ढाँचाअनुरूप बन्ने मानसिक प्रक्रिया गरी दुईखाले प्रक्रिया संलग्न रहने भएकाले यसलाई उत्तर निर्माणको प्रक्रिया, उत्तरका प्रमाणहरू, उत्तरका स्रोतहरू, उत्तरका तर्क तथा उत्तरका संरचक तत्वको समष्टि संरचनाका रूपमा लिइन्छ । तसर्थ अनुसन्धानात्मक लेखनका लागि आवश्यक पर्ने प्रश्नको प्रकृतिका आधारमा सूचना प्राप्त गरिन्छ । अनुसन्धानात्मक लेखनका अत्यावश्यक संरचक तत्वहरूका आधारमा ढाँचा बनेको हुन्छ । अनुसन्धानात्मक उत्तरको ढाँचा कस्तो हुन्छ त भन्ने प्रश्न यहाँको जिज्ञासा बन्न सक्तछ । साधारण किसिमको लेखाइ र अनुसन्धानात्मक लेखाइका बिचमा तात्त्विक अन्तर देखिन्छन् । अनुसन्धानात्मक लेखनको प्रकृति पनि अन्य लेखाइको प्रकृतिभन्दा फरक नै हुन्छ :

- क. लेखाइका निम्ति ल्याइएको सूचनाको स्रोत खुलाइएको,
- ख. सूचनाको स्रोतबाट लेखाइको सुरुवात गरिएको,
- ग. जे सोधिएको छ, त्यही पक्ष, तत्व, प्रश्न(Item) बाट लेखाइको सुरुवात गरिएको,
- घ. लेखनका लागि चाहिने तथ्यको निक्कै गरिएको,

- ड. तथ्यको सिलसिलेवर प्रस्तुति गरिएको,
- च. तथ्यका आधारमा सूचनाको प्रस्तुति गरिएको,
- छ. हरेक तथ्यको स्रोत खुलाइएको,
- ज. समग्र लेखाइलाई मार्गदर्शन गर्ने शीर्ष वाक्यको निक्क्यौल गरिएको,
- झ. सही उदाहरणको छनोट गरिएको,
- ञ. हरेक वाक्यका बिचमा अन्तर्सम्बन्ध कायम गरिएको,
- ट. सूचनाका रूपमा आएका हरेक विशिष्ट पक्षको स्रोत खुलाई प्रस्तुति गरिएको,
- ठ. निष्कर्ष वाक्यमा पुनरावृत्तियुक्त लेखनलाई हटाइएको वा समग्र लेखाइको सार लेखनका रूपमा निष्कर्षलाई बनाइएको,

माथि प्रस्तुत गरिएका बुँदाका आधारमा अनुसन्धानात्मक लेखनको प्रकृतिलाई सङ्केत गर्न सकिन्छ । एउटा वस्तुपरक र तथ्यपरक लेखनको ढाँचाको लेखनलाई निर्माण गर्न सकेमा मात्र अनुसन्धानात्मक लेखनलाई निर्माण गर्न सकिन्छ ।

अनुसन्धानात्मक लेखनका विशेषताहरू

अनुसन्धानात्मक लेखनलाई त्यति सजिलो लेखनका रूपमा लिइँदैन तर सम्भावनायुक्त लेखनका रूपमा लिइन्छ । यसका लागि अनुसन्धाता तथा अध्येताको गुण तथा योग्यताले भूमिका खेल्दछ । एउटा स्तरीय अनुसन्धान बनाउन आवश्यक पर्ने गुण तथा तत्त्वको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । तसर्थ अनुसन्धानात्मक लेखनलाई कसरी गुणस्तरीय बनाउन सकिन्छ तथा शुद्ध अनुसन्धानात्मक लेखन कस्तो हुन्छ त भन्ने कुरा यसका विशेषतासँग सम्बन्धित छन् । यस प्रसङ्गमा रञ्जित कुमारका अनुसार अनुसन्धानात्मक लेखन प्रक्रियाका निम्नानुसार विशेषता भनी प्रस्तुत गरिएको छ (सन् २०११) :

अनुशासनको पालना गरिएको लेखन

अनुसन्धानमा आधारित तथा अनुसन्धानको ढाँचामा आधारित लेखन भएकाले यस प्रकारको लेखनमा अनुसन्धाता तथा अनुसन्धेय प्रश्नका उत्तरदाताले अनुसन्धानको नियमको पालना गर्नुपर्ने तथा अनुसन्धानको ढाँचाको निर्माणमा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरूको पालना गर्नुपर्छ । रञ्जितकुमारले यसका लागि पूर्वयोजनाको चरण, योजनाको चरण तथा पश्चयोजनाको चरण भनी तीन चरणमा वर्गीकरण गरी अनुसन्धानात्मक लेखनलाई संरचित गरेको पाइन्छ (सन् २०११)। यसलाई पूर्वअनुसन्धानको चरण, अनुसन्धानको चरण तथा पश्चअनुसन्धानको चरणका रूपमा अवलम्बन गरी एकरूपताको निर्माण गरेर प्रक्रियासम्मत लेखनको निर्माण गर्नुपर्छ । लेखनको थालनीदेखि अन्त्यसम्म अपनाउनुपर्ने अनुसन्धानात्मक नियमलाई पालना गर्नुकासाथै हरेक वाक्यका बिचको अन्तर्सम्बन्ध अनि ल्याइएका प्रमाण, तथ्य र उदाहरणको क्रमबद्ध, सान्दर्भिक र नियमबद्ध छनोट र प्रयोगलाई ध्यान दिनुपर्छ । चाहे अनुसन्धानात्मक

प्रतिवेदनको निर्माण होस् वा चाहे अनुसन्धानात्मक लेखनको ढाँचा निर्माणको कुरा होस् यस किसिमको लेखनका लागि निम्नानुसारको एकरूपता अपनाउनुपर्दछ :

भाषामा एकरूपता

अनुसन्धानात्मक लेखनमा वस्तुपरक र कर्मवाच्यीय भाषाको प्रयोग गरिन्छ । यस किसिमको लेखनमा आलङ्कारिक, प्रतीकात्मक, बिम्बात्मक तथा अमूर्तकिसिमका संरचनालाई वर्जित गरिन्छ । सुरुमा जुन शैली अपनाइएको छ अन्त्यसम्म त्यही शैलीको प्रयोग गरिनुपर्छ । अनुसन्धानमा प्रयोग हुने प्राविधिक शब्दावलीदेखि शब्द छनोट, वाक्य विन्यास, लेख्य प्रणाली, वर्णविन्यास, चिह्न प्रयोग आदिमा एकरूपता अपनाउनु अनुसन्धानात्मक लेखनको अनुशासनका रूपमा चिनिन्छ ।

लेख्य ढाँचामा एकरूपता

अनुसन्धानात्मक लेखाइका लागि स्तरीय र प्रस्ट लेख्य ढाँचाको प्रयोग गरिनुपर्छ । हरेक विषयका हरेक प्रवृत्तिअनुसारको अनुच्छेद संरचना, अनुच्छेद ढाँचामा पनि आदि, मध्य र अन्त्यको नियम पालना, अनुच्छेदका तत्त्वका आधारमा ढाँचा निर्माण, अनुच्छेद लेखनको सुरुवात, अन्त्य, अक्षरको बनोट, अक्षरको आकार, प्रकार, शब्दको बनोट, प्रयोग, शब्द निर्माण तथा विग्रहको अवस्था, चिह्न प्रयोगको अवस्था, आगमनात्मक तथा निगमनात्मक लेखाइ, किनारा छोडाइ, शीर्षक रखाइ, मिति, पेज, अतिरिक्त सूचना, सन्दर्भपूर्ण लेखाइ आदिको नियममा पनि अनुसन्धाता तथा लेखक अनुशासित बन्नुपर्छ ।

जोड दियाइमा एकरूपता

शीर्षकलाई कति नम्बरको फन्टमा राख्ने, मितिलाई कति नम्बरको फन्टमा राख्ने, मुख्य पद, पदावली तथा वाक्य एवम् अनुच्छेदसमेतलाई कसरी जोड दिने(हाइलाइट गर्ने), हाइलाइट कसरी गर्ने(इटालिक राख्ने कि, रेखाङ्कन गर्ने कि, उद्धरणमा राख्ने कि, मोटो बनाएर राख्ने कि, भन्ने कुरामा एकरूपता हुनुपर्छ । सामान्य कुरालाई जोड दिँदा सबै ठाउँमा एकरूपता हुनुपर्छ । कतै इटालिक, कतै रेखाङ्कन, कतै उद्धरण त कतै मोटो वा सबैमा यी सबैको प्रयोग गरिनुहुन्न । एउटा तरिका अपनाएका ठाउँमा दोहोर्याएर अर्को डुब्लिकेसन गर्नु हुन्न किनकि यी सबै तरिकाको तात्पर्य एउटै हो र प्रयोग गर्दा एकरूपता अपनाउनुपर्छ । एउटै सामग्रीलाई इटालिक र मोटो गर्नुहुँदैन, मोटो र रेखाङ्कन गर्नुहुँदैन । मोटो र उद्धरण पनि सँगै गर्नुहुँदैन । मोटो (बोल्ड) गर्ने भने त्यो लेखाइभरि सबैठाउँमा कुनै सामग्रीलाई जोड दिँदा मोटो बनाउनुपर्छ । रेखाङ्कन गर्ने हो भने जोड दिँदा रेखाङ्कन मात्रै गर्नुपर्छ । इटालिक गर्ने हो भने जोड दिँदा इटालिक मात्र दिनुपर्छ तर एपिए सातौँ संस्करणमा शीर्षक योजनाको अलि फरक व्यवस्था पाइएको छ । जसमा मूल शीर्षक बोल्ड र केन्द्र, उपशीर्षक बोल्ड बायाँ किनारा, उपउपशीर्षक बोल्ड इटालिक, सहायक उपशीर्षक बोल्ड र वाक्यसँगै तथा सहायक उपउपशीर्षक इटालिक बोल्ड र वाक्यसँगै गरी पाँच प्रकारका शीर्षक व्यवस्था चर्चा गरिएको छ (एपिए सातौँ संस्करण) । अरूले प्रयोग गरेको कथन तथा सामग्रीलाई आफूले हाइलाइट गर्दा जस्ताको तस्तै प्रयोग गर्ने हो भने दोहोरो उद्धरणको प्रयोग गर्नुपर्छ । अरूले दोहोरो उद्धरणको प्रयोग गरेको सामग्रीलाई आफूले ल्याएर प्रयोग गर्दा एकल उद्धरणको प्रयोग गर्नुपर्छ । अरूले एकल उद्धरणको प्रयोग गरेको

सामग्रीलाई आफूले ल्याएर प्रयोग गर्दा एकल नै प्रयोग गर्नुपर्छ । सन्दर्भसूचीको लेखाइ संरचना भने फरक हुने भएकाले अर्को उपशीर्षकमा सन्दर्भसूचीमा एकरूपता शीर्षकमा चर्चा गरिनेछ । तसर्थ अनुसन्धानात्मक लेखन तथा प्रतिवेदन लेखनमा अनुसन्धाताले पालना गर्नुपर्ने अनुशासनलाई महत्त्वका साथ हेरिन्छ ।

सेटिङ् तथा टङ्कनमा एकरूपता

अनुसन्धानात्मक प्रश्नको प्राज्ञिक उत्तर दिँदा अपनाउनुपर्ने बाह्य संरचनाको ढाँचा यससँग सम्बन्धित छ । उत्तरको लम्बाइ (सुरु, मध्य र अन्त्य), विषयवस्तु, भाषा र प्रस्तुतीकरणका कुराहरू अनुसन्धानात्मक लेखनका लागि महत्त्वपूर्ण पक्ष बन्दछन् । कुनै परीक्षार्थीले अनुसन्धेय प्रश्नको उत्तर दिँदा अपनाउनुपर्ने उत्तरको ढाँचाको वस्तुगत पक्ष पनि यससँग सम्बन्धित छ । कुन विषयको प्रस्तुतिलाई कसरी संयोजन दिने, कुन विचारलाई कसरी प्रस्तुत गर्ने, कुन तथ्यलाई कसरी प्रस्तुत गर्ने तिनीहरूका बिचमा कस्तो अन्तर्सम्बन्ध रहन्छ भनी गरिने संरचनात्मक कार्य लेखनको सेटिङ्सँग सम्बन्धित छ । यसअन्तर्गत उत्तर वा अनुसन्धानका लागि तयार पारिएको विषयवस्तुलाई प्रस्तुत गर्ने, भाषिक पक्षलाई संयोजन गर्ने तथा समग्र सेटिङ्लाई कसरी मिलाउने भन्ने कुरा अपेक्षित हुन्छन् ।

अनुसन्धानात्मक प्रतिवेदनका सन्दर्भमा टाइप गर्दा अपनाउनुपर्ने प्रचलित ढाँचाका एकरूपताका नियमहरू यससँग सम्बन्धित छन् । किनारा छोडाइ, स्पेस छोडाइ, अध्याय फन्ट, पेज फन्ट, विषयवस्तु फन्ट, शीर्षक फन्ट, कभर पेज फन्ट, पादटिप्पणीको फन्ट आदिमा एकरूपता रहनुपर्छ । जस्तै नेपाली लेखन पद्धति तथा शिक्षाशास्त्र डिनको कार्यालयको नियमअनुसार अध्यायमा १६ भए शीर्षक १५ तथा विषयवस्तु १५ (१५)नम्बरको फन्टका संरचित गरी प्रतिवेदन तयार पारिनुपर्छ । उत्तर लेखनका सन्दर्भमा पनि शीर्षक अलि ठुलो तथा गाढा अक्षरमा राख्नुपर्छ भने विषयवस्तुलाई अलि सानो अक्षरमा राखिनुपर्छ । लेखन तथा प्रकाशन शैलीअनुसार परीक्षाको स्तरीय उत्तरका सवालमा प्रश्न नं १ जहाँबाट सुरु गरिएको छ अन्य प्रश्नका उत्तरको सुरुवात पनि त्यहीँ समानान्तर स्थानबाट गर्नुपर्छ । एक पेजमा जति स्पेस छोडिएको छ, अन्य पेजमा पनि त्यति नै स्पेस छाडिनुपर्छ । एउटा शब्द र अर्को शब्दका बिचको स्पेस, एउटा वाक्य र अर्को वाक्यका बिचको स्पेसमा एकरूपता रहनुपर्छ । तालिकाको प्रस्तुतीकरणमा समेत एकरूपता रहनु आवश्यक छ । तालिकापछि लेखिने स्पष्टीकरणमा पनि एकरूपता रहनुपर्छ । निल्स ब्रन्सन्स्का अनुसार :

निष्कर्ष लेखनमा भन् बढी एकरूपता रहनुपर्छ । हरेक विषयको लेखाइपछि निष्कर्ष लेखिनुपर्छ भने छोटो उत्तरात्मक प्रश्नका उत्तरहरू निष्कर्षात्मक नै हुनुपर्छ । अति सङ्क्षिप्त प्रश्नको उत्तरमा पनि एकरूपता हुनु व्यावहारिक ठानिन्छ । सुरुको प्रश्नको उत्तर एक वाक्यमा दिइएको छ भने अन्य प्रश्नको उत्तर पनि एक वाक्यमा नै लेखिनुपर्छ । मूल शीर्षकलाई विसर्ग वा रेखाङ्कन गरिएको लेखनलाई त्यति स्तरीय मानिँदैन । महत्त्वपूर्ण सूचना दिइएको पद, पदावली, वाक्य आदिलाई रेखाङ्कन वा बोल्ड गर्ने पनि चलन छ तथापि एकठाउँमा जे पद्धति अपनाइएको छ अन्य ठाउँमा पनि सोही पद्धति अपनाउनुपर्छ (सन् २००२) ।

तसर्थ सेटिङ् तथा टङ्कनमा देखिने एकरूपता पनि अनुसन्धानात्मक लेखनका लागि महत्त्वपूर्ण अनुशासनका रूपमा लिइन्छ ।

सन्दर्भस्रोत उल्लेख गर्ने क्रममा एकरूपता

अनुसन्धानात्मक लेखाइका क्रममा लिइएका अरूका विचार, भाव, सूचना तथा तथ्यको स्रोत खुलाउने तथा सम्बन्धित लेखक तथा रचनाकारप्रति कृतज्ञता प्रकट गर्ने कुरा यससँग सम्बन्धित छ । अनुसन्धानात्मक लेखनमा जति सन्दर्भस्रोतको प्रयोग गरिन्छ उति आफ्नो अनुसन्धान तर्कसिद्ध र विश्वसनीय बन्दछ । अनुसन्धानको गुणस्तर कायम गर्दै प्राज्ञिक संस्कृतिको उत्थान गर्न (उप्रेती, २०६६) सन्दर्भ स्रोतको उल्लेख गरिनुपर्छ । अनुसन्धानात्मक प्रश्नको उत्तर लेख्दाभन्दा अनुसन्धानात्मक प्रतिवेदन तयार पार्दा आफ्नो अनुसन्धानलाई वैध, प्रामाणिक तथा तार्किक बनाउन सन्दर्भ स्रोत दर्साउनु लेखकीय अनुशासनभित्र पर्दछ । विशेषगरी अरूका विचार, भाव वा सूचनाहरू प्रत्येक पटक प्रयोग गर्दा सन्दर्भस्रोतको उल्लेख गर्नुपर्छ साथै अरूका विचारलाई आफ्नो भाषामा प्रस्तुत गर्दा, अरूका विचारका सार आफ्नो भाषामा प्रस्तुत गर्दा, अरूका विचार दुरुस्तै तिनकै भाषामा व्यक्त गर्दा पनि सन्दर्भस्रोतको उल्लेख गरिनुपर्छ । अनुसन्धानका ढाँचामा उत्तर लेख्दा सम्बन्धित लेखकको नाम उल्लेख गरे पुग्छ भने अनुसन्धानात्मक प्रतिवेदन तयार गर्दा भने अनुसन्धानका लागि तोकिएका प्रचलित नियम तथा अनुशासनहरू पालना गरिनुपर्छ । यस्ता सन्दर्भस्रोतहरू अनुसन्धानात्मक प्रतिवेदनमा मूल पाठभित्रै र सन्दर्भसूचीमा गरी दुई ठाउँमा उल्लेख गरिन्छ (उप्रेती, २०६६)। यस्तो पद्धति अध्ययनका विभाग तथा निकायपिच्छे फरकफरक हुन्छ तर जुन पद्धति अपनाइन्छ त्यसमा एकरूपता अपनाउनुपर्छ । मूल पाठभित्र सन्दर्भ उल्लेख गर्दा विशेषगरी एपिए र एमएलए गरी दुई वटा पद्धतिहरू प्रचलनमा छन् । अनुसन्धानात्मक उत्तर लेख्दा सम्बन्धित लेखकको थर नाम र लेखन मिति लेखे पुग्छ भने अनुसन्धानात्मक प्रतिवेदनमा चाहिँ एपिए र एमएलएका नियमअनुरूप लेखिनुपर्छ । अनुसन्धानको ढाँचादेखि नै सन्दर्भ उल्लेखका पद्धतिको निक्कै गरिनुपर्छ । एपिए पद्धतिलाई लेखक मिति पद्धति भनिन्छ, जसअनुसार सन्दर्भ उल्लेख गर्दा लेखकको थर तथा कृति प्रकाशनको मिति उल्लेख गरिन्छ । मूल पाठमा एपिए पद्धतिबाट सन्दर्भ उल्लेख गरिएको छ भने पुरापाठ तथा कृतिभरि एपिए नै तथा सन्दर्भसूची पनि एपिएमा नै उल्लेख गरिनुपर्छ । यस पद्धतिमा कसैको भनाइ, विचार वा भाव उद्धरणका रूपमा उल्लेख गरिन्छ भने उद्धरण गरिएको पुस्तक, जर्नल वा थिसिस आदिको पृष्ठसङ्ख्यासमेत उल्लेख गर्नुपर्दछ ।

जस्तै, “भाषाशिक्षणमा प्रथम भाषा र द्वितीय भाषाका रूपमा सिपको विकास गर्ने उद्देश्यले शिक्षण गरिन्छ” (नेपाल, २०७१, पृ. ४४) ।

यस पद्धतिमा सन्दर्भसूची बनाउँदा लेखकको थर, अर्द्धविराम, नाम, कोष्ठकभित्र मिति, कृतिको शीर्षक, आवश्यक भए संस्करणको उल्लेख, प्रकाशन स्थान र प्रकाशनको उल्लेख हुन्छ (बन्धु, २०७५) तर एपिए सातौँ संस्करणले प्रकाशक स्थानलाई हटाई ग्लोबल तरिका अपनाइएको पाइन्छ

जस्तै: खनाल, पेशल (२०७८), शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति (चौथो संस्क.), सनलाइट पब्लिकेसन ।

एमएलए पद्धतिलाई लेखक पृष्ठ पद्धति भनी चिनिन्छ । यसअनुसार सन्दर्भ स्रोत उल्लेख गर्दा पनि एकरूपताको नियम लागू गर्नुपर्दछ । अनुसन्धानात्मक लेखाइको मूल पाठभित्र संक्षिप्त सन्दर्भ उल्लेख गर्दा लेखकको थर र पृष्ठसङ्ख्या दिनुपर्छ । यसको ढाँचामा चार कुराहरू दिइएका हुन्छन् (श्रेष्ठ, २०७७) :

लेखकको थर वा उपनाम

भित्र पाठमा ३ जनासम्मका लेखकको थर वा उपनाम दिइन्छ । ४ जना वा सोभन्दा बढी लेखकहरू भएमा पहिलो लेखकको उपनाम दिई र अन्य लेखिन्छ । थर वा उपनामपछि अर्धविराम चिन्ह(,) दिइन्छ ।

कृतिको प्रकाशन वर्ष र यसपछि विसर्ग (:) दिइन्छ,

पृष्ठसङ्ख्या, र

सुरु र अन्त्यमा कोष्ठक ।

जस्तै : कुनै स्रोतबाट यथावत् रूपमा सिधै उद्धृत गरिएका विचार वा मान्यता वा धारणा नै प्रत्यक्ष उद्धरण हुन् । यसका दुई प्रकार छन् (श्रेष्ठ, ११७) । (नमुना मात्रैका लागि एमएलएमा राखिएको) । यस पद्धतिअनुसार कसैका भनाइलाई उद्धृत गर्नुपर्‍यो भने दोहोरो उद्धरणभित्र उक्त उद्धरण राखिसकेपछि मात्र कोष्ठकभित्र लेखकको थर र पृष्ठ लेखी कोष्ठक बन्द गरिन्छ । जस्तै :

“सङ्कथन यस्तो भाषिक अभिव्यक्ति हो जुन एक सार वाक्यका रूपमा वा त्यसभन्दा माथिका जुनसुकै तहका संरचनाका रूपमा रहेको हुन्छ” (गौतम, ५७१) । यसर्थ मूल पाठमा एमएलए पद्धतिको प्रयोग गरिएको छ भने सन्दर्भसूची पनि एमएलएमा नै निर्माण गरिनुपर्छ ।

जस्तै: सन्दर्भकृति सूची (एमएलए):

भट्टराई, गोविन्दराज, उत्तरआधुनिक विमर्श, दोस्रो.संस्क.,काठमाडौं : ओरियन्टल पब्लिकेसन, २०७१ ।

कहिलेकाहीं एउटै वा उस्तै विचार वा सामग्री अलगअलग लेखकले प्रस्तुत गरेको देखाउनुपर्दा लेखकहरूको थर र प्रकाशन वर्ष र अर्धविराम(:) छुट्याएर राख्नुपर्छ । जस्तै; राष्ट्रियता भन्ने कुरो आकारका आधारमा निर्धारित हुँदैन यो त मुलुकको सार्वभौमिकता, अखण्डता, स्वाधीनता र स्वतन्त्रतामा भरपर्दछ । सबै देशको राष्ट्रियता तुल्यो सानो हुँदैन । भूगोल सानो भए तापनि राष्ट्रियतामा सबै मुलुक समान हुन्छन् (पराजुली, २०५५ ; नेपाल, २०६६ ; भण्डारी, २०७० ; श्रेष्ठ, २०७५) । त्यसैले सन्दर्भ स्रोत खुलाउने तरिकामा पनि एकरूपता ल्याउने अनुशासन अनुसन्धातामा रहनुपर्छ ।

मिहिनेतपूर्ण तयार गरिएको परिपक्व लेखन

रञ्जितकुमारका अनुसार अनुसन्धान भनेकै लामो सङ्घर्ष, प्राज्ञिक तपस्या तथा कठिन काम गरेर तयार भएको ज्ञानको मार्ग भएकाले यस्तो लेखाइमा अनुभव र धैर्यता चाहिन्छ । यस्तो लेखाइले

गुणस्तरीयताको अपेक्षा गर्दछ (सन् २०११) । यस्तो लेखनमा गुणस्तर कायम गर्ने तत्वहरूले नकारात्मक तथा सकारात्मक दुवै किसिमको भूमिका लेखेका हुन्छन् । नकारात्मक तत्वले अनुसन्धानकै वैधतालाई घटाइदिएका हुन्छन् भने सकारात्मक तत्वले अनुसन्धानको वैधतामा बृद्धि गरिदिएका हुन्छन् । अनुसन्धानात्मक लेखाइमा शीर्षक चयन, विषय क्षेत्र निर्धारण, सामग्री चयन, सामग्रीसङ्कलन, सामग्री विश्लेषण तथा प्रस्तुतीकरणसम्मको धैर्यता र वस्तुपरक प्रस्तुति चाहिन्छ ।

वस्तुगत ढङ्गले तयार पारिएको लेखन

अनुसन्धानात्मक लेखनमा वस्तुगत गुण हुनु जरुरी छ । यसका लागि तथ्य, प्रमाण, उदाहरण तथा वस्तुगत सूचनाहरू अपेक्षित हुन्छन् । अनुसन्धान तथा लेखनका हरेक तह तथा क्रममा वैज्ञानिकता, वैधानिकता तथा वस्तुगतता जस्ता गुणहरूको परीक्षण गरिराख्नुपर्छ । यसका प्रक्रियाहरूपनि वस्तुगत हुनु जरुरी छ । हरेक लेखाइ तथा सूचनाको सन्दर्भस्रोत खुलाई लेख्न सक्नु अनुसन्धाताको महत्त्वपूर्ण गुण हो । तसर्थ अनुसन्धानात्मक लेखाइमा सूचनाको एकरूपता तथा अनुसन्धानात्मक प्रतिवेदनमा सूचनाको पर्याप्तताजस्ता कुराहरू ख्यान गरिनुपर्छ । पूर्वकार्यको समीक्षा गर्ने चरणदेखि समीक्षा गर्दासम्म सन्दर्भमा ख्यान गरिनुपर्छ । परिकल्पना निर्माण गर्दा पनि परीक्षण गर्दा अनुसन्धाता तथा लेखकले परीक्षणको नतिजा वस्तुगत, वास्तविक र प्रामाणिक तरिकाले तयार गर्नुपर्छ । केही पनि त्रुटि नगरी सूचनालाई सङ्गठित गर्ने, विभिन्न तरिकामा तथ्याङ्क प्रस्तुत गर्ने तथा निष्कर्षको सामान्यीकरण गर्ने गर्दा वस्तुगत प्रमाणीकरणको चरणमा पुऱ्याउनुपर्छ र अनुसन्धानात्मक लेखन वस्तुगत बन्छ । केही पनि पूर्वाग्राही सोच नराखी आफ्नो तथ्याङ्कका सूचकलाई प्रस्तुत गर्नु पनि अनुसन्धाताको एक महत्त्वपूर्ण गुण रहनुपर्छ ।

सान्दर्भिक र मौलिक लेखन

अनुसन्धानात्मक लेखन सधैं सान्दर्भिक र मौलिक प्रकृतिको हुनुपर्छ । यस्तो लेखन कहिल्यै पनि सूचनाहरूको थुप्रो बन्नु हुँदैन । जे प्रस्तुत गर्ने हो त्यसको सान्दर्भिकताका आधारमा प्रस्ट, छरितो तथा मौलिक ढङ्गले प्रस्तुत गरिनुपर्छ । अनुसन्धानका लागि थोरै सामग्री भन्दा चाहिनेभन्दा थोरैपनि होइन र चाहिनेभन्दा धेरै पनि होइन तसर्थ भेटेजति होइन अनुसन्धानका लागि चाहिनेजति सामग्रीको छनोट गरी सान्दर्भिकताका आधारमा सामग्रीलाई सङ्गठित गर्नुपर्छ । विषयवस्तुको सन्दर्भ तथा वास्तविक सामग्री तथा सूचनामात्रै राखियो भने अनुसन्धान गर्ने अन्य अनुसन्धाता तथा पाठकका लागि पनि प्रस्ट रूपमा सूचनाको सञ्चार हुनसक्छ । तसर्थ अनुसन्धानात्मक लेखन सान्दर्भिक र मौलिक प्रकृतिको लेखनका रूपमा विकास हुनुपर्छ ।

वैध लेखन

रञ्जितकुमारका अनुसार अनुसन्धानात्मक लेखनको एक महत्त्वपूर्ण र अनिवार्य तत्वका रूपमा वैधतालाई लिइन्छ । लेखनलाई वैध बनाउनका लागि यसका महत्त्वपूर्ण पक्षलाई ध्यान दिनुपर्छ । भाषागत वैधता, संरचनात्मक वैधता, विषयगत वैधता जस्ता पक्षहरू यसमा ध्यान दिनुपर्ने कुरा हुन् (सन् २०११) । वैध लेखनलाई शुद्ध लेखनका रूपमा चिनिन्छ । यसअनुसार सामग्री सङ्कलनमा शुद्धता, भाषामा शुद्धता, विषयमा शुद्धता, सूचनामा शुद्धता तथा संरचनामा समेत शुद्धताजस्ता गुणहरू हुनु आवश्यक रहन्छ ।

नैतिकवान् लेखन

अनुसन्धानका हरेक चरणमा नैतिकताका प्रश्नहरू आइरहेका हुन्छन् । अनुसन्धाता वा उत्तरदाताको जिम्मेवारी, नैतिक आचरण वा नैतिक व्यवहारबाट उसका क्रियाकलापहरूलाई अनुसन्धानको नैतिकतासँग जोड्न सकिन्छ । एउटा अनुसन्धान गर्दा वा लेख्दा अर्को विषय वा व्यक्तिको अधिकार, इज्जत तथा गरिमामा आँच आउने गरी आक्षेपपूर्ण लेखनको तयारी गर्नुहुँदैन । गलतबाट सही छुट्याउने सिप नै नैतिकतासँग जोडिएको छ । अनुसन्धानमा नैतिकताका विषयलाई उठाएर धेरै विद्वानहरूले आआफ्ना विचार राखेका छन् । वाइमर र डोमिनिकले अनुसन्धाताले सही र नैतिक व्यवहारबाट सन्तुलन गर्दै अनुसन्धान परियोजनाबाट हुन सक्ने नकारात्मक असरहरू रोक्नुपर्दछ भनी प्रस्तुत गरेका छन् (सन् २००३) । यसर्थ व्यक्तिको अधिकार, मूल्यमान्यता, विचार, निर्णय आदिलाई एक अनुसन्धानले पूर्ण रूपमा सम्मान गर्नुपर्दछ । एक अनुसन्धाताले अनुसन्धानसँग सम्बन्धित व्यक्तिहरूको स्वायत्ततालाई पूर्ण रूपमा सम्मान गर्नुपर्दछ । त्यसका लागि अनुसन्धानका निम्ति व्यक्तिहरूलाई सहभागी गराउँदा सम्पूर्ण पक्षका बारेमा सूचित गराउँदै पूर्वस्वीकृति लिनुपर्दछ । यस किसिमको अवस्था क्षेत्रीय अध्ययन पद्धतिबाट सामग्री सङ्कलन गर्दा आउन सक्दछ । सूचकको विचार बदल्न खोज्ने जबर्जस्ती प्रयास नगरी अनुसन्धाताले जस्ताको तस्तै अभिलेखन गरी त्यही आधारमा आफ्नो विश्लेषण गर्दै निष्कर्ष निकाल्नुपर्दछ । साथै नियतबश अनुसन्धाताले कसैलाई हानी पुग्ने काम गर्नुहुँदैन । आफू समान हैसियतका मानिसहरूलाई समान व्यवहार गर्नुपर्दछ तथा सहभागीको गोप्यता भङ्ग नगर्ने, सहभागीमाथि आक्षेपपूर्ण व्यवहार नगर्ने, दबाब नदिने, आत्मनिर्णयको अधिकार उल्लङ्घन नगर्ने, आत्मसम्मानमा ख्याल गर्ने, सहभागीले बुझ्ने स्पष्ट भाषाको प्रयोग गर्ने, सहभागीलाई नढाँट्ने, सूचनाहरू नलुकाउने, सहभागीलाई गलत सूचना दिई नभुक्काउने आदि महत्त्वपूर्ण कुराहरू अनुसन्धानमा अनुसन्धाताको नैतिकतासँग जोडिएका हुन्छन् । यस किसिमको प्रस्ट खाकाभिन्न बसेर तयार गरिने अनुसन्धान भएकाले अनुसन्धानात्मक लेखन पनि नैतिकवान् लेखनका रूपमा चिनिन्छ ।

क्रमबद्ध तथा प्राज्ञिक लेखन

हेल्थ साइन्स सेन्टरको प्रिन्सिपल अफ एकाडेमिक राइटिङ नामक लेखअनुसार अनुसन्धान कार्य नै क्रमबद्ध हुने भएकाले यस्तो गुणले युक्त लेखनमा पनि क्रमबद्धता हुनु आवश्यक छ । एउटा तार्किक संरचनाका बनेको ढाँचाभिन्न रही यसलाई तयार पारिन्छ । अनुसन्धाता वा लेखकले पनि लेखनको आदि, मध्य र अन्त्यको क्रमलाई अवलम्बन गर्नुपर्छ । आदि भागलाई लेखनको परिचय वा प्रस्तावना खण्ड, मध्य भागलाई लेखनको विस्तार वा विश्लेषण खण्ड र अन्त्य भागलाई लेखनको निष्कर्ष वा टुङ्ग्याउनी खण्ड भनी विषयवस्तु र प्रसङ्गहरूको क्रम मिलाउनुपर्छ । यदि त्यसो गरिएका खण्डमा अनुसन्धानात्मक लेखनको सर्वव्यापी मान्यता पनि प्राप्त हुन्छ र अनुसन्धानले समेटेका कुराहरूको पुष्ट्याई हुन्छ । यस्तो लेखनलाई प्रक्रियासम्मत लेखनका रूपमा पनि लिइन्छ । अनुसन्धानात्मक लेखनलाई तथ्य सङ्कलन, विश्लेषण, प्रस्तुतीकरण, निष्कर्ष र सामान्यीकरणको ढाँचामा संरचित गरिनुपर्छ ।

अनुसन्धानात्मक लेखनलाई प्राज्ञिक लेखनको पर्यायका रूपमा लिइनुपर्छ । यस्तो लेखनमा सामान्य लेखनको शैली तथा वाक्यका संरचनाको प्रयोग गरिनुपर्छ । लेखनमा संक्षिप्तता र संरचनामा चुस्तता यस्तो लेखनका आवश्यक कुरा हुन् तसर्थ अनुसन्धानात्मक लेखनलाई प्राज्ञिक लेखनको समरूपका रूपमा लिइएको हुन्छ । यथार्थमा अनुसन्धानबाट प्राप्त निष्कर्ष सामान्यीकरण गर्न सकिनेखालको हुनुपर्छ र त्यसकिसिमको लेखनलाई प्राज्ञिक तथा अनुसन्धानात्मक लेखन भनी प्रस्ट्याइएको हुन्छ ।

अनुसन्धानात्मक लेखनको व्यावहारिकता

अनुसन्धानात्मक लेखन आफैमा व्यावहारिक लेखनको प्रतिफल हो तथापि अनुसन्धानको खाकाभित्र रहेर हेर्दा यस किसिमको लेखाइमा व्यावहारिक पाटो खोजिनुपर्दछ । अनुसन्धानात्मक तथा प्राज्ञिक लेखनहरू परम्परित लेखनका सिद्धान्तबाट निर्देशित छन् ।

निगमनात्मक लेखाइ

सिद्धान्त अगाडि राखेर सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण गर्ने परम्परा यथावतै छ । नयाँ ज्ञानको निर्माणका लागि सिद्धान्ततः निःसृत विषयहरू अपेक्षित हुँदैनन् । गुरुकुल पद्धतिमा गुरुले जे बोल्थे त्यही बोल्ने वा लेख्ने चलन थियो । त्यसै परम्पराजस्तो निगमन पद्धतिअनुसारको लेखनमा सिद्धान्त, उदाहरण, तथ्य, सूचनाको प्रयोग हुने पर्छ । नियमको थुप्रो अगाडि राख्ने र सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषण गरी निष्कर्षनिकाल्ने पद्धति निगमन हो तसर्थ यस प्रकारको लेखनमा पूर्वस्थापित नीति, नियम तथा सिद्धान्तको चर्चा गर्ने मुख्य काम हुन्छ । यस्तो लेखनमा खासै नवीनता पाइँदैन साथै सिर्जनशीलता र मौलिकता पाइँदैन । जस्तै :

सबै मान्छे सजीव प्राणी हुन् । राम एउटा मान्छे हो । त्यसैले राम एउटा सजीव प्राणी हो ।

किशोरहरू अविवाहित हुन्छन् । पासाङ् अविवाहित केटो हो । त्यसैले पासाङ् पनि किशोर हो ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा विशिष्टीकृतको उपाधि पाउन ७५% ल्याउनुपर्छ । साम्भवीले ७५% भन्दा बढी % ल्याइन् । त्यसैले उनले विशिष्टीकृत उपाधि पाएकी छन् ।

माथिका हरेक उदाहरणमा सुरुमा सिद्धान्ततः मूल्यको उल्लेख गरिएको छ । त्यसका आधारमा कार्य तथा परिणामको विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ । त्यसो हुँदा नयाँपन देखिएको छैन । अगाडि नै स्थापित सिद्धान्त वा मूल्यका आधारमा प्राप्त गरेका तथ्यको व्याख्या, विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकाल्नु निगमन प्रक्रिया हो । अनुसन्धानात्मक लेखाइलाई वस्तुपरक र वैज्ञानिक ढङ्गले सङ्गठित गर्दा पूर्वस्थापित सिद्धान्तका आधारमा पुष्टि गर्नेमात्रै काम गरिनुहुन्छ । तथ्याङ्कमा देखिएका नवीन प्रवृत्तिको अध्ययन गरी नवीन मूल्य तथा मान्यताको पनि खोजी गरिनुपर्छ । पुरानै सिद्धान्तका आधारमा मात्रै सामग्रीको अध्ययन विश्लेषण गर्नुभनेको त हराएको सामान खोज्नु र भेट्नुजस्तै हो । यस्तो प्रक्रियाबाट नयाँ ज्ञान प्राप्त हुँदैन । तसर्थ अनुसन्धानात्मक लेखाइमा *सकेसम्म निगमनात्मक प्रक्रियालाई अवलम्बन कमै गर्नुपर्छ ।*

आगमनात्मक लेखाइ

तथ्य वा प्रमाणका आधारमा मूल्य वा सिद्धान्तको निर्माण गरी तयार पारिएको लेखनलाई आगमनात्मक लेखाइ भनिन्छ । यस प्रक्रियाअनुसार लेख्दा सुरुमा तथ्यको प्रकृति, विशेषता र गुणको अध्ययन गरिन्छ र त्यसरी गरिएको वैज्ञानिक अध्ययनको निष्कर्षपछि सिद्धान्तको निरूपण गरिन्छ वा नयाँ मान्यता स्थापित गरिन्छ । अनुसन्धानात्मक लेखाइमा यही प्रक्रियाको अवलम्बन गर्ने हो भने ज्ञान प्राप्तिको नयाँ ढोका खुल्न सक्दछ । तथ्यलाई प्रस्तुत गरी तिनै तथ्यका आधारमा निष्कर्ष निकाल्ने पद्धतिलाई आगमन भनिन्छ (बन्धु, २०७५) भनी बन्धुले पनि अनुसन्धानात्मक लेखनमा तथ्यलाई प्राथमिकतामा राखी तथ्य वा उदाहरणका आधारमा मात्रै निकालिएको निष्कर्षलाई जोड दिएका छन् । आजभोलिका धेरैजसो अनुसन्धानात्मक लेखनमा यसै प्रक्रियाको प्रयोग गरी नवीन सिद्धान्त वा मान्यताको निरूपणमा चासो राखिएको पाइन्छ । जे भनिन्छ त्यही तथ्यले भन्छ, जे सूचना आउँछ त्यही तथ्यबाट आउँछ त्यसैले सिद्धान्तअनुसार तथ्य हैन तथ्यको प्रकृतिअनुसारका नवीन नवीन सूचना र मान्यताको खोजी गर्न यस प्रक्रियालाई अपनाउनु आवश्यक देखिन्छ ।

जस्तै : त्यो बिरालो कालो छ । यो बिरालो कालो छ । अर्को बिरालो पनि कालो छ । घरको बिरालो पनि कालो छ । त्यसैले सबै बिरालाहरू काला हुन्छन् ।

माथिको उदाहरणमा सबै बिरालाहरू काला हुन्छन् वाक्य चाहिँ यस लेखनको निष्कर्ष हो । त्यो निष्कर्षको आधार पनि भेटिएका सबै बिरालाहरू काला भएको सन्दर्भबाट बनेको छ । तसर्थ त्यो बिरालो कालो छ । यो बिरालो कालो छ । अर्को बिरालो पनि कालो छ । घरको बिरालो पनि कालो छ तथ्य हुन् भने सोही तथ्यको निष्कर्षका रूपमा आएको सबै बिरालाहरू काला हुन्छन् चाहिँ यस कथनको मान्यता वा मूल्य हो ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको शिक्षाको पाठ्यक्रम पुरानो भएको छ । नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालयको शिक्षाको पाठ्यक्रम पनि पुरानो भएको छ । पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालयको मानविकीको पाठ्यक्रम पनि पुरानो भएको छ । काठमाडौँ विश्वविद्यालयको व्यवस्थापनको पाठ्यक्रम पनि पुरानो भएको छ । नेपालका सबै विश्वविद्यालयका सबै विभागका पाठ्यक्रमहरू पुराना भएका छन् ।

माथिको उदाहरणमा दिइएका प्रमाण वा उदाहरणमा नेपालका सबै विश्वविद्यालयका सबै विभागका पाठ्यक्रमहरू पुराना भएका छन् वाक्य चाहिँ यस लेखनको निष्कर्ष वा मान्यता वाक्य हो । त्यस वाक्यका तथ्यका रूपमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको शिक्षाको पाठ्यक्रम पुरानो भएको छ । नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालयको शिक्षाको पाठ्यक्रम पनि पुरानो भएको छ । पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालयको मानविकीको पाठ्यक्रम पनि पुरानो भएको छ । काठमाडौँ विश्वविद्यालयको व्यवस्थापनको पाठ्यक्रम पनि पुरानो भएको छ प्रस्तुत भई अन्ततः तिनै तथ्यका आधारमा एउटा मान्यता वा निष्कर्षको निर्माण भएको छ ।

द्रोचिम (२००६) ले बृहत् रूपमा आगमनात्मक र निगमनात्मक लेखनका दुईवटा विधिका सवालमा तर्क सारेका छन् । उनका अनुसार आगमनात्मक लेखन भनेको विशिष्टबाट सामान्यतर्फ लैजाने लेखन तरिका हो भने निगमनात्मक लेखन भनेको सामान्यबाट विशिष्टतिर वा उदाहरण, प्रमाण तथा तर्कतर्फ

लैजाने लेखाइ तरिका हो । कज्वेल र प्लेनो क्लार्क(२००७) पनि निगमनात्मक अनुसन्धाता माथिबाट तल भर्ने (Top down) पद्धतिका आधारमा काम गर्छ वा सिद्धान्तबाट परिकल्पना र परिकल्पनाबाट तथ्य अनि तथ्यबाट सिद्धान्तको क्रम एवम् प्रक्रियाअनुरूप काम गर्छ भने आगमनात्मक अनुसन्धाता तलबाट माथि (Bottom up) तरिकाबाट अनुसन्धानको काम गर्छ भन्ने कुरामा जोड दिन्छन् । अभै उनीहरूले अनुसन्धातालाई उदाहरण, तथ्य, प्रमाणबाट परिकल्पना, परिकल्पनाबाट निष्कर्ष र निष्कर्षबाट सिद्धान्ततर्फको प्रक्रियाको अवलम्बन गर्ने (worm eyes views) दृष्टिकोण भएको व्यक्तिका रूपमा लिएका छन् ।

यस अध्ययनमा के कुरामा जोड दिन खोजिएको हो भने अब अनुसन्धानात्मक लेखाइमा आगमन प्रक्रियाको अवलम्बन गरिनुपर्छ । लेखाइमा नवीनता ल्याउन मात्रै होइन नवीन मान्यताको खोजी गर्न पनि अब सिद्धान्तलाई मात्र हैन तथ्यलाई पनि हेरी तथ्यको प्रकृति जस्तो छ त्यसैको वैज्ञानिक अध्ययन गरी निष्कर्ष निकालेपछि मात्रै अनुसन्धान बन्न सक्दछ । तथ्यको जस्तो प्रकृति छ, जसरी बनेको छ, त्यही बनोटको स्वरूप नै अध्ययनको प्रक्रिया बन्नुपर्छ । पूर्वस्थापित प्रक्रियाका आधारमा आगमनात्मक अध्ययन हुनसक्दैन । यसका लागि जे हो, जस्तो छ त्यस्तै स्वरूपका आधारमा वस्तुतः अध्ययन गरी निष्कर्ष निकालिनुपर्छ । यस कारण अपेक्षाकृत छिटो हुन नसके तापनि तथ्यको सर्वाङ्गीण पक्षको अध्ययन गरी प्रस्ट निष्कर्ष निकाल्न भने यो विधि वा प्रक्रिया महत्त्वपूर्ण हुनसक्छ । यद्यपि अब ज्ञान निर्माणका नवीन नवीन सिद्धान्तको खोजी भने गरिनु जरुरी छ ।

अनुसन्धानात्मक लेखनको अन्तर्कथ्य

अनुसन्धानात्मक लेख तथा पत्रको तयारीका लागि अपनाउनुपर्ने कुराहरू यस शीर्षकसँग सम्बन्धित छन् । माथि प्रस्तुत गरिएका अनुसन्धानात्मक लेखनसम्बन्धी विभिन्न सन्दर्भहरूको समीक्षा गर्दा एउटा अनुसन्धानात्मक लेखन कसरी तयार हुन्छ त ? भन्ने कुरा बडो महत्त्वपूर्ण पाटालाई पनि प्रस्तुत गर्नु सान्दर्भिक बनेको छ । कसरी तयार गर्ने तथा कस्ता कस्ता कुराहरू अनुसन्धानात्मक कार्यमा समेटिन्छन् ? भन्ने प्रश्नहरू यहाँ उठ्छन् । तसर्थ यहाँ अनुसन्धानात्मक लेखनको सुरुदेखि अन्तिमसम्म अपनाउनुपर्ने अनुसन्धानात्मक अनुशासनका कुराहरूलाई माथिका सन्दर्भका आधारमा चर्चा गरिएको छ :

- (क) आफ्नो शीर्षकसँग सम्बन्धित सामग्रीको अध्ययन गर्ने,
- (ख) पढिएको पाठमा आफ्नो खोजाइको सन्दर्भको पनि खोजी गर्ने,
- (ग) पढिएको पाठमा आफ्नो शीर्षकसँग सम्बन्धित कुरा भएमा रेखाङ्कन गर्ने वा आफूले नै केही सङ्केत वा टिपोट गर्ने,
- (घ) आफ्नो दृष्टिकोणभन्दा फरक मत भएका विचार, तथ्य, उदाहरण, भाव, सूचना प्राप्त भएमा बढी प्राथमिकता दिने र आफ्नो अध्ययनसँग सान्दर्भिकता खोज्ने,
- (ङ) यदि धेरै मतमतान्तरहरू भेटिएमा पछिल्ला वा आफ्नो अनुसन्धानका लागि समय, संस्कार, सिर्जना अनुरूप तादात्म्यता र अद्यावधिक सामग्रीलाई मात्र जोड दिने,

- (च) सन्दर्भ स्रोतको अध्ययनबाट प्राप्त भएका सूचना तथा सामग्रीलाई क्रम मिलाएर राख्ने र आफ्नो अध्ययनको शीर्षकसँग सम्बन्ध देखाउने (working bibliography),
- (छ) सन्दर्भ स्रोत लेख्ने शैलीको छनोट गर्ने(एपिए वा एमएलए),
- (ज) लेखाइको संरचनाको तयार गर्ने, जस्तै :
- अ. शीर्षक लेखनको संरचना
  - आ. उद्धरण लेखनको संरचना
  - इ. मूल पाठ लेखनको संरचना
  - ई. अध्याय लेखनको संरचना
  - उ. तालिका लेखाइ र प्रस्तुतिको संरचना
  - ऊ. परिचय लेखनको संरचना
  - ए. समस्याकथन लेखनको संरचना
  - ऐ. उद्देश्य लेखनको संरचना
  - ओ. पूर्वकार्य लेखनको संरचना
  - औ. निष्कर्ष लेखनको संरचना
  - अं. सन्दर्भ सूची लेखनको संरचना
- (फ) परिचय लेखाइमा आफूले गरेको अनुसन्धानको समग्र फोटो देखिनुपर्छ त्यसैले यो अनुसन्धान केसँग सम्बन्धित छ, यसको अध्ययन कसरी गरिराखिएको छ, कसरी यस शीर्षकमा अध्ययन गर्न थालिएको छ जस्ता आफ्ना दाबी र तर्क एवम् प्रश्नको उत्तरमा केन्द्रित हुनुपर्छ । शीर्षकको सान्दर्भिक पृष्ठभूमि तथा सामग्री, अनुसन्धानले जोड दिएको कुरा, लेखसार, आफ्नो अनुसन्धानमा प्रयोग भएका विशिष्ट शब्द तथा पदावलीको परिचय वा शब्दकुञ्जी, अनुसन्धानको विशिष्ट उद्देश्य, पूर्वअध्ययनको स्थिति र स्तर, सम्बद्ध विषयमा अध्ययनको ग्याप, सैद्धान्तिक पर्याधार, संक्षिप्तमा अध्ययन विधि, अध्ययनको सीमा, अनुसन्धानात्मक योजना आदि जस्ता कुराहरू हरदम मूलमन्त्र ठान्ने तथा चारसयदेखि छसय शब्दसम्म अथवा सम्पूर्ण लेखको आकारको १० प्रतिशतसम्ममा यो परिचयखण्ड प्रस्तुत गर्ने (पाण्डेय, २०७६, पृ. ५),
- (ज) अनुच्छेद तथा शीर्षक योजनाले पनि अनुसन्धानात्मक लेखनमा महत्त्व राख्छ । लेखन सुरुगरेपछि प्रयोग गरिएका हरेक अनुच्छेदहरूले एक एक तथ्यको प्रतिनिधित्व गर्दै शीर्षकमा राखिएका प्रश्नको उत्तर दिनथाल्नुपर्छ । साथमा अनुच्छेदहरूको क्रम मिल्नुपर्छ । हरेक अनुच्छेदका बिचमा अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहनुपर्दछ । संसक्तियुक्त तार्किक अनुच्छेदको

निर्माण गरी हरेक अनुच्छेदमा शीर्ष वाक्य, विस्तार वाक्य र सार वाक्य गरी तीन भागको संरचना मिलाउनुपर्छ तथा अध्याय र त्यसभित्रका शीर्षक र उपशीर्षकहरूको विभाजनमा पनि तर्ककै सिद्धान्तको प्रयोग गर्ने गरिन्छ । तसर्थ अध्याय विभाजन तथा नामकरणमा समेत ख्याल गरी एकरूपता कायम गर्ने,

- (ट) निष्कर्ष लेखाइमा आफ्नो समग्र अनुसन्धानको केन्द्रीय कथ्य वा विचार प्रतिबिम्बित हुनुपर्छ । अध्याय अध्यायमा गरिएका शोधसारको समष्टि नै शोधनिष्कर्ष हुने भएकाले शोधार्थीद्वारा आँकलित, विवेचित, संश्लेषित र तथ्यका आधारमा सत्यापित स्थापना नै शोध वा अनुसन्धान निष्कर्ष बन्ने भएकाले यसलाई निष्कर्षकथन पनि भनिन्छ तसर्थ आफूले निकालेको निष्कर्षले अगाडि आफूले राखेको प्रत्येक अनुसन्धानात्मक प्रश्नको उत्तर दिनसक्ने बनाउने, साथै निष्कर्षका आधारमा अन्य थप तथ्यको पनि व्याख्या गर्न सक्नुपर्ने अनि त्यस्तो निष्कर्ष अनुसन्धानमा प्रयोग गरिएको सिद्धान्त वा परिकल्पनामोजिम बन्नुपर्ने र निष्कर्ष तथ्यनिष्ठ बन्नुपर्ने,
- (ठ) यदि अध्ययनको परिचय र निष्कर्षले अनुसन्धानका लागि राखिएको प्रश्न, अध्ययन विधि तथा औचित्यको उत्तर दिन सक्थ्यो भने अध्ययन सफल बनेको मानिन्छ र प्राप्त निष्कर्षलाई सामान्यीकरण गर्न लायक अनुसन्धानका रूपमा लिइन्छ त्यसैले सन्दर्भ सूचीलाई पनि माथि उल्लेख गरेका सन्दर्भ स्रोतमा अपनाइएको शैलीअनुरूप निर्माण गर्नुपर्छ ।

अनुसन्धानात्मक लेखनको स्वरूप

अनुसन्धानात्मक लेखनले एउटा योजनाबद्ध र सावधानीपूर्वक गरिएको अध्ययनपश्चात् बनेको लेख्य संरचनालाई बुझाउँछ । यसलाई वैज्ञानिक अध्ययनपछि तयार पारिने लेख्य प्रतिवेदन वा लेख, आर्टिकल्स, रिपोर्ट, उत्तर, प्रबन्ध, शोध, थिसिस तथा शोध्य कामका रूपमा बुझ्नु अझ उत्तम हुन्छ । विभिन्न प्रयास र स्रोतबाट सङ्कलन गरिएका सोद्देश्यमूलक सामग्रीको तार्किक अध्ययनपछि प्राप्त गरिने निष्कर्ष नै अनुसन्धानात्मक प्राप्तिका रूपमा चिनिने भएकाले अनुसन्धानात्मक लेखनलाई प्राज्ञिक लेखन वा प्राप्ति पनि भनी चिन्न सकिन्छ । यसको संरचना तयार गर्न विभिन्न प्राविधिक पक्षहरूले भूमिका खेलेका हुन्छन् । सामान्यतः अनुसन्धानात्मक लेखनलाई एउटा चुस्त संरचनामा बाँध्नका लागि ढाँचाको निर्माण गरिएको हुन्छ । त्यस्तो ढाँचालाई निर्देश गर्ने पक्षलाई लेखनका तत्वका रूपमा पनि प्रयोग गरिन्छ ।

अनुसन्धानात्मक लेखनका लागि आधारभूत पक्ष वा अङ्ग भनेको **शीर्षक** हो र अनुसन्धानका लागि छानिएको शीर्षक सधैंभरि प्राज्ञिक समस्यामुखी हुनुपर्छ ।

जस्तै, क. डायस्पोराका नेपाली उपन्यासमा विभाजित मानसिकता

ख. कक्षा ५ देखि १० सम्म अध्ययन गर्ने विद्यार्थीको शब्दभण्डार क्षमता परीक्षण

ग. माध्यमिक तहका नेपाली कथाको सङ्कथन विश्लेषण

घ. नेपाली समाचारपत्रका भाषामा व्याकरणिक विचलन

माथि दिइएका हरेक शीर्षकमा अध्ययन गर्दा देखाइएका जिज्ञासा, अध्ययनविधि, निष्कर्ष तथा सीमालाई समेटेटी **लेखसार** लेख्नुपर्छ । यस्तो संरचना बढीमा १५० शब्ददेखि ५०० शब्दसम्मको हुनसक्छ (वालवर्क, सन् २०११, पृ.१७९) । अध्ययनमा केमा, किन, कसरी, के निष्कर्ष जस्ता कुराको फोटोग्राफिक प्रस्तुति यसमा गरिनुपर्छ ।

अनुसन्धानमा प्रयोग सिद्धान्त, विश्लेषण तथा प्रस्तुतीकरणमा प्रयोग हुने कम प्रचलित, सर्वस्वीकृत नभएका, विशिष्ट वा मुख्य शब्दहरूको धारणात्मक विकासका लागि शब्दसूची दिनुपर्छ ।

अनुसन्धानात्मक लेख

अनुसन्धानात्मक लेखका लागि पूर्णतः अनुसन्धानका वैज्ञानिक ढाँचाको अबलम्बन गरिन्छ । अनुसन्धानात्मक लेखहरूको आकार छोटो हुने हुनाले यस्ता लेखहरूलाई अध्यायहरूमा विभाजित गरिँदैन, आवश्यकताअनुसार खण्डहरूमा विभाजित गरिन्छ (बन्धु, २०७५, पृ. १३८) । साधारणतः अनुसन्धानात्मक कार्यका लागि तयार भएको शीर्षकको परिचय, अध्ययनीय रिक्तता, दाबी, खोजिएको कुरो, सम्भव भएसम्म अध्ययनविधि आदिलाई समेटेटी लेखिने परिचयात्मक खण्ड महत्त्वपूर्ण संरचना बन्दछ । यसले शीर्षकमा परेको प्राज्ञिक गाँठोलाई खोलिदिने भएकाले यसलाई विषय खोलुवा पनि भन्ने गरिन्छ ।

जे कुराको खोजी गरिराखिएको छ त्यही कुरालाई समस्याका रूपमा राखी अध्ययन गरिने कार्य अनुसन्धानमा हुने भएकाले अनुसन्धानात्मक कार्यमा समस्याकथनलाई महत्त्वपूर्ण अनिवार्य अङ्गका रूपमा लिइन्छ । शीर्षकअनुरूप, विवेच्य क्रम र समाधेय वा उत्तर आउने खालको अनि सम्भावित उत्तर चाहिँ मापनीय खालको हुनुपर्छ (पाण्डेय, २०७६, पृ.५) । यसलाई प्राज्ञिक समस्याका आधारमा बोध गरिन्छ व्यक्तिगत विभिन्न समस्याका रूपमा होइन ।

समस्याकथनमा राखिएका प्रश्नका आधारमा दिइएका उत्तरात्मक अभिव्यक्तिलाई अनुसन्धानमा **उद्देश्य**का रूपमा चिनिन्छ । अनुसन्धानमा हुने समाधानात्मक कथनका रूपमा यसलाई लिइन्छ । यसलाई प्रश्नको क्रमका आधारमा प्रस्तुत गरिन्छ ।

समग्र अनुसन्धानको केन्द्रका रूपमा अध्ययनविधिलाई लिइन्छ । अनुसन्धान कुन दर्शन (Paradigm)मा आधारित छ, कुन पद्धतिको अनुसन्धान हो, कुन विधि तथा ढाँचा अपनाउने हो, अनुसन्धान कसरी गर्ने, केके सामग्री ल्याउने, कसरी विश्लेषण गर्ने, कसरी निष्कर्ष निकाल्ने जस्ता कुराको प्रस्ट निर्देश अध्ययनविधिमा गरिएको हुन्छ । यसमा सामग्री सङ्कलन विधि, सामग्री विश्लेषण विधि र अध्ययनको सैद्धान्तिक ढाँचाको स्वरूप गरी तीन भागहरू हुन्छन् ।

कतिसम्म अध्ययन गर्ने, कतिसम्म जाने, केके ल्याउने, केके नल्याउने जस्ता कुराको कितान तथा निक्यौलका लागि अध्ययनको सीमा तोक्नुपर्छ । अध्ययनलाई थप विशिष्टीकृत बनाउनलाई यसको महत्त्व रहन्छ ।

सामग्रीको व्याख्या, विश्लेषण तथा प्रमाणीकरण गरी अनुसन्धानात्मक निष्कर्षमा पुग्ने कर्म नै वास्तविक अनुसन्धानको कार्य हो । यसमा तर्क, प्रमाण, साक्ष्य, तथ्य, उदाहरण, तालिका आदिको प्रयोग गरी प्राप्त सामग्रीको अध्ययन गरिन्छ र सिद्धान्ततः निष्कर्षमा पुगिन्छ ।

उपसंहार तथा निष्कर्षमा अनुसन्धानात्मक कार्यभरि भएका समग्र कार्यको विचार र केन्द्रीय पक्ष आउँदछन् । आवश्यक तर्क र प्रमाणका आधारमा निष्कर्ष निकालिने र प्राप्त भएका उपबिधलाई क्रमशः प्रस्तुत गरी अनुसन्धान कार्य सफल भएको दाबी गरिन्छ ।

सन्दर्भ सङ्केत गर्नु भनेको अनुसन्धानमा बौद्धिक इमान्दारिता देखाउनु हो । तसर्थ अनुसन्धानका क्रममा प्रयोग गरिएको, अपनाइएका स्रोत र सामग्रीहरूको उल्लेख गर्ने काम सन्दर्भसँग सम्बन्धित छ । यसका लागि एपिए र एमएलए गरी दुईवटा पद्धति प्रचलित छन् । सुरुदेखि पादटिप्पणी तथा सन्दर्भ स्रोतका लागि जुन पद्धति अपनाइएको छ अन्त्यसम्म सोही पद्धतिको प्रयोग गरी अनुसन्धानलाई विश्वसनीय बनाउनुपर्छ ।

अनुसन्धानात्मक लेखन र भाषाशिक्षण

लेखनलाई भाषाको विकसित क्रियाकलापका रूपमा लिइन्छ । भाषाका चारवटा सिपहरूमध्ये लेखाइ सिपलाई विकसित तथा उत्तरवर्ती सिपका रूपमा अभ्यास गरिन्छ । लेखाइको क्रियाकलापलाई पनि पूर्ववर्ती र उत्तरवर्ती क्रियाकलाप भनी दुई प्रकारमा विभाजन गर्ने गरिएको पाइन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६८, पृ.२) । लेखाइ सिपलाई भाषाका सिपको सबैभन्दा स्तरीय तथा परिपक्व सिपका रूपमा लिइन्छ । भाषाशिक्षणमा स्तरीय लेखन सिपका रूपमा अनुसन्धानात्मक लेखनलाई लिइन्छ । लेखनको उत्तरवर्ती क्रियाकलापका रूपमा अनुसन्धानात्मक लेखनलाई लिइन्छ । यस लेखनको सम्बन्ध विद्यालयभन्दा पनि विश्वविद्यालय तहका भाषाका कक्षामा बढी रहेको देखिन्छ । ढाँचाबद्ध तथा वैज्ञानिक प्रक्रियाको लेखनका रूपमा अभ्यास गर्नुपर्ने भएकाले यस लेखनलाई विज्ञ तथा अनुसन्धाताको गुण भएका प्रस्तोताले लेख्ने लेखनका रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । यस्ता अवस्थामा अनुसन्धानले भाषाशिक्षणलाई प्रभाव पार्छ र पार्नुपर्छ । शिक्षणलाई पनि अनुसन्धानमा आधारित क्रियाकलापका रूपमा अपनाउन भनिन्छ तथापि यसलाई छुट्याछुट्टै हेर्न र प्रयोग भएका पनि पाइन्छन् । भाषाको कक्षाकोठालाई बहुआयामिक तथा गतिशील सिकाइ प्रक्रियाका रूपमा अपनाउने हो भने अनुसन्धानलाई भाषाशिक्षणको अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण पद्धतिका रूपमा अपनाउन सकिन्छ । भाषाशिक्षणको शिक्षण सिकाइको अभ्यासका लागि नीति तथा अभ्यासका अनुसन्धानले सहयोग गर्छ । भाषाशिक्षणकै गतिविधिको गुणस्तर वृद्धि गर्न अनुसन्धानले सहयोग गर्ने भएकाले अनुसन्धान र भाषाशिक्षणका बिच गहिरो सम्बन्ध छ भन्ने कुरा बुझिन्छ । यसभित्र भाषाका अन्तर्निहित पक्षलाई पनि शिक्षण गर्नका लागि वस्तुपरक भाषाको प्रयोग पक्षलाई जोड दिन सकिन्छ । अनुसन्धानात्मक लेखनमा भाषिक पक्षको पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । भाषाको प्रकृतिले पनि लेखनको प्रकृतिलाई निर्धारण गर्दछ । सामान्यतः अनुसन्धानात्मक लेख तथा अनुसन्धानात्मक ढाँचाका अन्य लेखहरूको अन्तर्ग भाषामा नै भर पर्दछ । अनुसन्धान आफैँमा वस्तुपरक विषय भएकाले यसमा प्रयोग गरिने भाषा पनि वस्तुपरक नै हुनुपर्ने

कुरामा दुईमत छैन । लेखन सिपका आआफ्नै योजना तथा तयारी रहने भएकाले यसमा भाषाको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहने कुरामा सहमत नै हुनुपर्छ । भाषाका न्यूनतम अनुशासनको पालना गरी अनुसन्धानात्मक लेखनको स्वरूप कस्तो बन्न सक्छ (वाल्वार्क, सन् २०११, पृ.२१-२५) :

- लेखनको योजना तथा तयारी
- शब्द चयन तथा क्रम निर्धारण
- वाक्यको चयन तथा क्रम र निर्धारण
- अनुच्छेद संरचना तथा वाक्यको क्रमको विन्यास
- छोटो, संक्षिप्त तथा सरल किसिमका वाक्यको छनोट
- नामभन्दा अगाडि विशेषणको प्रयोग तथा सापेक्ष संरचनाको प्रयोग
- संदिग्ध शब्द तथा वाक्यलाई हटाउने
- कर्ता,कर्म, क्रिया तथा सङ्गतियुक्त वाक्यको चयन र प्रयोग
- मध्यम आदरार्थीयुक्त वाक्य तथा शब्दको चयन र प्रयोग
- सान्दर्भिक शब्द तथा वाक्यको चयन
- पुनरावृत्तियुक्त लेखनलाई घटाउने

भाषाका सिपका सन्दर्भमा हेर्दा लेखनलाई विकसित सिपका रूपमा अभ्यास गरिन्छ त्यसमा पनि अनुसन्धानात्मक लेखनलाई लेखाइ सिपको पनि उत्तरवर्ती लेखन कार्यकलापका रूपमा अभ्यास गरिँदै आएका उदाहरणहरू पाइन्छन् । यसअन्तर्गत भाषाको सिपको विकास गर्ने उद्देश्यले नै विश्वविद्यालयको स्नातक तहदेखि नै अनुसन्धानात्मक ढाँचाका लेखन तथा भाषिक अनुसन्धानको विषयलाई पठपाठनका रूपमा योजना गरिएको देखिन्छ । जसअन्तर्गत भाषिक अनुसन्धानको अभ्यास तथा क्रियाकलाप गर्ने गराउने एवम् स्नातकोत्तर तहका सेमेस्टरका हरेक आन्तरिक कार्यकलापमा अनुसन्धानात्मक लेखनको अभ्यास गराउने कार्यक्रमले अनुसन्धान र भाषाशिक्षणका बिच गहिरो र अकाट्य सम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।

अनुसन्धानमा भाषाको नै वस्तुगत सम्बन्ध रहेको पाइन्छ । प्राविधिक र वैज्ञानिक विकासको आधारस्तम्भ भाषालाई नै मानिन्छ (भण्डारी र अन्य, २०७५, पृ. ५) । अनुसन्धानात्मक लेखनमा भाषिक अनुसन्धानलाई जोड्दाखेरि भाषा तथा भाषाशिक्षणसँग यसको सम्बन्ध अकाट्य देखिन्छ । भाषाको उत्पत्तिदेखि विकास, प्रयोग, मानक भाषा, भाषिका, तिनीहरूको विकास र प्रवृत्ति तथा प्रभावका बारेमा पनि अध्ययन गर्ने आधार अनुसन्धान नै बन्दछ । भाषिक कक्षाकोठा, भाषिक मूल्याङ्कन, भाषिक सिप, विभिन्न विधि तथा पद्धति र परीक्षणलाई अनुसन्धानसँग जोडी विभिन्न अनुसन्धानात्मक लेखनका कामहरू गर्न गराउन सकिन्छ । व्याकरण शिक्षण, बोध, अभिव्यक्ति, कोश, सङ्कथन, शैली, अनुवाद, त्रुटि तथा व्यतिरेकी अध्ययनका लागि अनुसन्धानात्मक लेखनकै आवश्यकता पर्दछ । भाषाशिक्षणका आधारभूत सिद्धान्तलाई प्रयोगमा ल्याउन र भाषाका सिपको एकीकृत विकास गर्नका लागि अनुसन्धानात्मक लेखन तथा

अभिव्यक्तिकै सहयोग लिनुपर्छ । भाषिक अनुसन्धानलाई दर्शन वा अनुसन्धानको दर्शन तथा पाराडाइमसँग जोड्न पनि अनुसन्धानको क्रमिक सिद्धान्तलाई अपनाउनुपर्दछ ।

भाषाका कक्षाकोठामा देखिने समस्याको प्राज्ञिक अध्ययन गर्नका लागि कार्यमूलक अनुसन्धानको ढाँचामा जुन पद्धति अपनाइन्छ, त्यो पद्धति नै भाषाशिक्षण र अनुसन्धानका बिचको सम्बन्ध स्थापित गर्ने पद्धति हो । त्यस पद्धतिमा अनुसन्धानका प्रक्रियालाई अपनाइन्छ र भाषाको गतिविधिमा देखिने समस्याको समाधान गर्न उपयोग गरिन्छ । तसर्थ भाषाशिक्षणका सन्दर्भमा शिक्षकलाई कक्षाकोठाको समस्या पत्ता लाग्न तथा त्यसको समाधान गर्न पनि अनुसन्धानले सहयोग गर्ने भएकाले समग्र अनुसन्धान प्रक्रियाकै महत्त्व रहेको देखिन्छ । साथमा अनुसन्धानात्मक लेखनले विद्यार्थीको लेखनलाई स्तरीय, प्रामाणिक, वैध, विश्वसनीय, तार्किक तथा वस्तुपरक बनाउन मदत पुग्ने भएकाले यस्ता लेखनलाई नियमित अभ्यासको शृङ्खलाका रूपमा अपनाउनुपर्छ । लेखनको ढाँचा, शब्द चयन, वाक्य संरचना, अनुच्छेद गठन, पाठ संयोजन, कार्यपत्र लेखन, अध्ययनपत्र लेखन, गोष्ठीपत्र लेखन, समीक्षा लेखन, प्रस्तावना लेखन, प्रतिवेदन लेखन तथा प्रस्तुति, सन्दर्भाङ्कन, सम्पादकीय लेखन तथा प्रकाशन, उत्तर लेखन तथा प्रस्तुति, लेखाइ ढाँचा तथा संरचना आदिको स्तरीकरणका लागि अनुसन्धानात्मक लेखनकै अभ्यास गराउनुपर्छ । भाषाशिक्षणको सफलता यसको स्तरीय अभिव्यक्तिसँग जोडिने भएकाले अनुसन्धानात्मक लेखन र भाषाशिक्षणका बिच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको देखिन्छ ।

निष्कर्ष

अनुसन्धानात्मक लेखनलाई भाषाशिक्षणको उत्तरवर्ती क्रियाकलाप तथा विकसित सिपका रूपमा अभ्यास गरिन्छ । अनुसन्धानका मूल मान्यताका आधारमा लेखिने र प्रस्तुत गर्ने लेखनलाई अनुसन्धानात्मक लेखनका रूपमा अपनाइएको पाइएको छ । विश्वविद्यालयका विद्यार्थीका लागि लक्षित तथा विज्ञद्वारा लेखिएको लेखनका रूपमा लिइए तापनि यसलाई व्यवस्थित, वैज्ञानिक, प्रक्रियासम्मत, वस्तुपरक तथा स्तरीय लेखन क्रियाकलापको सिपका रूपमा अपनाइएको छ । लेखनमा एकरूपता तथा विश्वसनीयता अनि वैधता जस्ता गुणको विकास गर्नका लागि भाषाशिक्षणको माथिल्ला कक्षाहरूमा अनुसन्धानात्मक लेखनको अभ्यास गरिन्छ । लेखनमा विषयवस्तुको परिचय, उद्देश्य, परिकल्पना, पूर्वकार्यको समीक्षा, विधि तथा प्रस्तुतिको शैलीमा एकरूपता अनि परीक्षाका प्रश्नको उत्तरमा पनि एकरूपता, लेखिएका सामग्रीमा इमान्दारिता एवम् समग्रमा लेखाइमा मानक र स्तरीयता प्रस्तुत गर्न सन्दर्भाङ्कन पनि गर्नु आवश्यक रहन्छ । प्रस्तुत लेखनमा अनुसन्धानमा अपनाइने न्यूनतम मूल्य र मान्यताको समेत उल्लेख गरी आगमनात्मक अनुसन्धान वा लेखनलाई अलि बढी जोड दिइएको छ । हरेक स्रोत तथा सामग्रीको व्यवस्थापन गरी कसरी लेखाइलाई वस्तुपरक बनाउन सकिन्छ भन्ने बोध नै यस प्रयासको उपलब्धि ठानिएको छ । अनुसन्धानात्मक लेखन वा लेखको स्वरूप वा ढाँचासमेत प्रस्तुत गरी लेखनलाई प्रामाणिक बनाउन सहयोग पुग्ने अपेक्षा गर्नु नै यस कार्यको उपलब्धि मानिएको छ । भाषाशिक्षणमा अनुसन्धान तथा अनुसन्धानात्मक लेखनको भूमिकाका कारण भाषाशिक्षण र अनुसन्धानका बिच अकाट्य सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । माथिल्ला वा

अनुसन्धानात्मक तहका कक्षामा अनुसन्धानात्मक लेखनका सिपको विकास गर्नु भाषाशिक्षणको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ साथमा विद्यार्थीको अनुसन्धानात्मक सिपको विकास गरी भाषाशिक्षणका हरेक गतिविधिलाई स्तरीय, विशिष्ट र मानक बनाउनु आवश्यक रहेको देखिन्छ ।

सन्दर्भसामग्री सूची

नेपाली सामग्री

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०६६), *समसामयिक नेपाली व्याकरण* (पाँचौँ संस्क.), विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
उप्रेती, टड्क (२०७३), *सञ्चार अनुसन्धान पद्धति र अभ्यास* (चौथो संस्क.), साभा प्रकाशन ।
खनाल, पेशल (२०७८), *शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति* (दोस्रो संस्क.), सनलाइट पब्लिकेसन ।
त्रिपाठी, वासुदेव (२०६६), *साहित्यसिद्धान्त : शोध तथा सृजनविधि*, पाठ्यसामग्री पसल ।
नेपाल, शक्तिराज (२०७१), *प्रयोगात्मक नेपाली शिक्षण*, टेक्सलाइनर पब्लिकेसन ।
नेपाल, शक्तिराज (२०७६), *डायस्पोराका उपन्यासको विश्लेषण*, नेपाली केन्द्रीय विभाग, एमफिल अप्रकाशित शोधप्रबन्ध ।
पाण्डेय, ताराकान्त (२०६२), अनुसन्धानमूलक लेखका प्रमुख पक्षहरू, *कुञ्जिनी*, पृ.१४-२६ ।
पाण्डेय, ताराकान्त (२०७६), अनुसन्धानमूलक लेखको संरचना, *प्रज्ञा*, पूर्णाङ्क ११८, पृ.१-१२ ।
बन्धु, चूडामणि (२०७५), *अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन*, रत्न पुस्तक भण्डार ।
भण्डारी, पारसमणि र नेपाल, शक्तिराज (२०६७), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम*, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
भण्डारी, पारसमणि (२०७६), *व्यावहारिक लेखन तथा सम्पादन* (दोस्रो संस्क.), विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
भण्डारी, पारसमणि र अन्य (२०७६), *अनुसन्धान विधि* (दोस्रो संस्क.), विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
भण्डारी, पारसमणि (२०७७), *प्राज्ञिक लेखन तथा सम्पादन* (तेस्रो संस्क.), विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
लम्साल, रामचन्द्र र खनाल, राजेन्द्र (२०७८), *प्राज्ञिक तथा सिर्जनात्मक लेखन र सम्पादन*, सनलाइट पब्लिकेसन ।
शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल, माधवप्रसाद (२०६८), *भाषाशिक्षणका सन्दर्भहरू*, विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
शर्मा, मोहनराज र लुइटेल्, खगेन्द्रप्रसाद (२०६५), *शोधविधि* (पाँचौँ संस्क.), साभा प्रकाशन ।
श्रेष्ठ, दयाराम, गौतम, लक्ष्मणप्रसाद र अधिकारी, ज्ञानु (२०७६), *स्नातक सुबोध नेपाली* (सातौँ संस्क.), भुँडीपुराण प्रकाशन ।
श्रेष्ठ, दयाराम (२०७७), *साहित्यको अनुसन्धान व्यवस्थापन*, शिखा बुक्स ।

अङ्ग्रेजी सामग्री

- Annan, David. (2019). *A simple guide to research writing*. Fort Lauderdale Florida 33319 USA.
- Cohen and others. (2007). *Research methods in Education*. Routledge 2 Park Square, Milton Park, Abingdon.
- Creswell, J. W., & Clark, V. L. P. (2007). *Designing and conducting mixed methods research*. Sage Publications, Inc.
- Creswell, J.W. (2014). *Research Design. Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Los Angeles: SAGE Publications, Inc.
- Kerlinger, Fred N., (1979), *Behavioral Research: A Conceptual Approach*, Sydney, Holt, Rinehart and Winston.
- Kerlinger, Fred N., (1986), *Foundations of Behavioral Research* (3rd edn), Holt, Rinehart and Winston.
- Kothari, C, R., (2004). *Research methodology* (2nd edn), New Age International Publisher.
- Kumar, Ranjit. (2011). *Research Methodology*. TJ International Ltd, Padstow, Cornwall.
- Saunders, M., Lewis, P., and Thornhill, A. (2000). *Research methods for Business students*. Second Edition. London: Prentice Hall.
- Saunders, M., Lewis, P. and Thornhill, A. (2003). *Research Methods for Business Students*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Soiferman. Karen. (2010). *Compare and Contrast inductive and deductive research approaches.pdf*. University of Manitoba.
- Trochim, W.M.K. (2006). *Research methods knowledge base*. Retrieved on January 25, 2010 from <https://www.socialresearchmethods.net/>
- Tubey, Ruth and others. (2015). Research Paradigms: Theory and Practice. *Research on Humanities and Social Sciences*. Vol.5, No.5, 224.
- Wallwork, Adrian. (2011). *English for Writing Research Papers*. Springer.
[https://www.researchgate.net/publication/inductive and deductive research approach/](https://www.researchgate.net/publication/inductive_and_deductive_research_approach/).
[https://www.researchgate.net/publication/Handbook for writing research paper/link](https://www.researchgate.net/publication/Handbook_for_writing_research_paper/link).